

<i>Дусмурод Джурсаев (Узбекский государственный университет мировых языков)</i> ИЗ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ В ТУРКЕСТАНЕ (вторая половина XIX – начало XX века)	159
---	-----

<i>Миршод Уралов (Узбекский государственный университет мировых языков)</i> ОТ ИЗОЛЯЦИИ К ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ: РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У ГОСПИТАЛИЗИРОВАННЫХ ДЕТЕЙ.....	165
--	-----

<i>Рёя Шыхалиева (АУЯ)</i> СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.....	172
--	-----

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Фидан Абдинова (АУЯ)</i> ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЛЮДЕЙ ПРИ ОГЛУШЕНИИ СОЗНАНИЯ.....	177
---	-----

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

<i>Назиля Сафарова (АУЯ)</i> МЕСТО СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ И ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДОВ АББАСКУЛИ АГА БАКИХАНОВА В ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ.....	184
--	-----

<i>Кямаля Гулиева (АУЯ)</i> ПРЕИМУЩЕСТВА МОДЕЛИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ МИГРАНТОВ.....	190
--	-----

МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

<i>Зумруд Гусейнова (АУЯ)</i> <i>Метанет Алекперова (АУЯ)</i> <i>Егана Мамедова (АУЯ)</i> ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АТМОСФЕРЫ.....	198
--	-----

ПЕРСОНАЛИИ

УЗЕИР ГАДЖИБЕКОВ.....	203
ХРОНИКА.....	206

DİLÇİLİK

Nailə Mönsüмова

Azərbaycan Dillər Universiteti

10.30546/2518-752X.2.507.010

SİYASİ RİTORİKANIN KOQNİTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: ritorika, siyasi ünsiyyət, diskurs, koqnitiv perspektivlər, monoloji nitq, dioloji nitq

Keywords: rhetorics, political interaction, discourse, cognitive perspectives, monological speech, dialogical speech

Ключевые слова: риторика, политическая коммуникация, дискурс, когнитивные перспективы, монологическая речь, диалогическая речь

Giriş. Siyasi ünsiyyətin öyrənilməsi zərurəti XX əsrin sonlarında dilçilik elmində yeni bir istiqamətin – siyasi dilçiliyin yaranmasına səbəb oldu. Bu istiqamət çərçivəsində siyasi ünsiyyət öyrənilir, siyasi nitqin ayrı-ayrı lingvistik səviyyələri (leksikon, fonetika, söz yaradıcılığı, morfologiya, sintaksis) təsvir edilir, siyasi dilin janr və üslublarına nəzər salınır, siyasi nitqin ümumi əlamətləri və idiomatilləri nəzərdən keçirilir. Siyasi diskurs çoxölçülü hadisə kimi elmi biliyin müxtəlif sahələrinin: politologiya, sosiolingvistika, psixolingvistika, koqnitiv dilçilik, pragmatika, ritorika və digər elm sahələrinin tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir.

Bəzi situasiyalarda siyasi kommunikasiya siyasi liderlər arasında hakimiyyət uğrunda mübarizəyə yönəlir, kütləvi ünvənçinin şüuruna təsir edərək onları siyasi seçim etməyə inandırır. Belə təsir cəmiyyət üzvlərinin sosial və siyasi hərəkətlərini tənzimləmək üçün onların şüurunda dünyanın müəyyən mənzərəsini formalaşdırır, lakin totalitar cəmiyyətdə təsir hakimiyyəti ələ keçirmək və saxlamaq üçün vətəndaşların şüurunu manipulyasiya etməyə hesablanıb. Siyasi kommunikasiya sahəsində aparılan tədqiqatlar insanların şüurunu siyasi təbliğatçıların manipulyasiyasından qorumaq üçün gələcək vasitələrin işlənilib hazırlanması məqsədilə bu prosesin incəliklərini anlamağa imkan verir.

Diskurs termininin anlamlarından biri Amerika dilçilik məktəbinin adı ilə bağlıdır, çünki bu termini ilk dəfə dilçilik elminə gətirən amerika dilçisi Z. Harris olmuşdur. Z. Harrisdən sonra bir müddət bu məsələ diqqətdən kənarda qalmış, sonradan isə yenidən həm Avropa, həm də sovet dilçiliyində ciddi şəkildə öyrənilməyə başlanılmışdır.

Diskursun ikinci mühüm anlamı Fransa strukturalist məktəbi ilə bağlıdır. Bu məktəbin formalaşmasında M.Fuko, A.Qreymas, J.Derrida, Y.Kristeva və başqa-

larının xüsusi xidmətləri vardır. Onlar diskurs anlayışı adı altında fərdi dilə məxsus olan üsluba xüsusi önəm verirdilər.

Diskursun üçüncü anlamı alman dilçilik məktəbinin adı ilə bağlıdır. Bu məktəbin yaradıcılarından olan Y.Habermas diskursu kommunikasiyanın xüsusi forması kimi qəbul edirdi.

Siyasi diskurs isə siyasi dilçiliyin əsas anlayışdır və o, diskursun müxtəlifliyini özündə əks etdirir; siyasi hakimiyyəti əlində saxlamaq və ya ona nail olmaq məqsədini daşıyır. Linqvistik ədəbiyyatlarda siyasi diskurs bütövü yaradan elementlər kompleksindən ibarət çoxplanlı, çoxaspektli hadisələr kimi təqdim olunur. Siyasi diskurs siyasi diskussiyalarda istifadə olunan bütün nitq aktlarının məcmudur. Məsələyə belə baxış siyasi diskurs anlayışına geniş mənada baxmağı, yanaşmağı tələb edir.

Diskurs probleminin Azərbaycan dilçiliyində tədqiqi son dövrlərdən başlamışdır. 2010-cu ildə Azad Məmmədov və Misgər Məmmədovun hazırladıqları “Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri” adlı kitabı bu sahədə ilk uğurlu addım hesab etmək olar. Çünki bu vaxta qədər Avropa dilçiliyində yarım əsrə qədər tədqiqat tarixi olan mətn və diskurs problemi Azərbaycan dilçiliyində ciddi reaksiyaya səbəb olmamışdı, elmi tədqiqat axtarışlar ənənəvi mövzulardan kənara çıxılmırdı.

Azərbaycan dilçiliyində diskursla bağlı ikinci mühüm əsər F.Veysəllinin “Diskurs təhlilinə giriş” adlı əsəridir. Əsərdə diskursun təhlilinə keçməzdən əvvəl, dil haqqında bir neçə söz deməklə, müəllif diskurs təhlilinə girişlə başlayır, dilin kommunikativ funksiyasından, monoloji və dioloji nitqin əsas xüsusiyyətlərindən, yazılı və şifahi nitqdən bəhs etməklə diskursiv təhlilə elmi zəmin hazırlayır. Müəllif yazı ilə danışığın fərqi müəyyənləşdirmək üçün praktik materiallardan istifadə edərək müqayisələr aparır, S.İbernşteyn, L.R. Zinder kimi görkəmli alimlərin bu xüsusda bəhs etdikləri məlum fikirlərə istinadən nəticələr çıxarılır, sonda isə danışığın yazıdan fərqi ayrı-ayrı bəndlərdə şərh olunur.

Siyasi diskursda ritorik vasitələrin rolu

Ritorika, natiqin və ya yazıcının mövqeyi haqqında oxucunu və ya dinləyicini inandırmaq, həvəsləndirmək və ya məlumatlandırmaq üçün diqqətlə qurulmuş bir dildir. Siyasətçilər və siyasi məqsədlərlə bağlı müzakirələrdə də bu termindən istifadə olunur. Bunun səbəbi, siyasətçilərin, ictimai çıxışı əhatə edən digər rollarda olan insanlarla yanaşı, müntəzəm olaraq ritorikadan istifadə etməsidir. Əslində, “ritorika” sözü yunanca “rhetorikos” sözündəndir, “natiqlik” deməkdir.

Ritorika vacibdir, çünki tənqidi düşüncə üçün çərçivə təmin edir. Bu, bir yazıçı və natiq kimi düşüncə proseslərini nümayiş etdirir. Bunun istifadə edilməsi arqumentlərin güclü nümayiş edilməsinə zəmin yaradır.

Ritorika məntiq və qrammatika ilə yanaşı trivium kimi də tanınan üç qədim nitq sənətindən biridir. Diskurs, adətən, bütün natiqlərin müəyyən bir mövzu ilə bağlı mövqelərini, fikirlərini və məlumatlarını ifadə etmək üçün vaxt ayırması ilə xarakterizə olunan nizamlı şəkildə söhbət zamanı formal fikir mübadiləsidir. Trivium kvadrivium ilə birlikdə yeddi liberal sənəti təşkil edir. Bunlar orta əsrlər Avropa universitetlərində tədris olunan akademik fənlərdir və dövrün alimləri tərəfindən hərtərəfli təhsilin əsası kimi müəyyən edilir. Ancaq standart bir təhsilin əsası kimi trivium bundan daha çox, Platonun dövrünə aiddir. Platon dialoqlarında bu üç sahəni ətraflı izah etmişdir.

Aristotel ritorikanı “məntiq elmi ilə siyasətin etik qolunun birləşməsi” adlandırdı və onu “hər hansı bir halda mövcud inandırma vasitələrini müşahidə etmək qabiliyyəti” kimi müəyyən etdi. Min illər əvvəl Qədim Yunanıstandan bu günə qədər ritorika inandırıcı və motivasiya nitqinin əsası olmuşdur.

Klassik ritorika işi siyasi sahə ilə məhdudlaşmırdı. Aristotel siyasi (məsləhətçi) natiqliyi maliyyə, müharibə və sülh, milli müdafiə, ticarət və qanunvericiliklə bağlı gələcək alternativ fəaliyyət istiqamətlərini qiymətləndirməkdən ibarət olan argument kimi təsvir etmişdir. O, bu cür nitqi keçmiş hadisələrlə bağlı ittiham, ədalət və həqiqət məsələlərinə yönəldilmiş məhkəmə və ya tibb nitqindən və tərif və ya tənqiddə aid olan epideik (mərasim) natiqlikdən fərqləndirdi. İndiki müasir alimlər ritorik tədqiqatların tətbiq dairəsini daha da genişləndirmişlər, çox vaxt Buus kimi inanırlar ki, “ ritorika bir insanın işarə və ya simvollarıdan istifadə etməklə istehsal etmək niyyətində olduğu hər an istifadə olunur, başqasına təsir edir”.

Siyasi dilçilik, dil və siyasət arasındakı münasibətləri öyrənir. Dil ünsiyyətin əsasını təşkil etdiyinə görə, siyasət dildən təsirlənir. Siyasi dilçilik bir performansdır. İctimaiyyətin müəyyən bir partiyaya müsbət münasibət bəsləməsi üçün siyasətçi öz nitqini elə qurmalıdır ki, cəmiyyət siyasi partiyanın etibarlı olduğuna inansın. Deməli, siyasi dilçilik siyasətdə, xüsusən də çıxışlarda, yığıncaqlarda və mitinqlərdə mühüm inandırma vasitəsi rolunu oynayır. Dil milli, mədəni və etnik mənsubiyyətə bağlıdır, ona görə də dilin istifadəsi və yayılması yolu siyasətdir və dil siyasi mənfəət üçün istifadə olunur. Siyasi dilçiliyin mərkəzi konsepsiyası siyasi diskursdur ki, bu da xüsusi bir diskurs növüdür və məqsədi siyasi hakimiyyətin zəbt edilməsi və saxlanmasıdır. Siyasi diskurs ictimai-siyasi münasibətlərin tərkib hissəsidir. Linqvistik ədəbiyyatda siyasi diskurs çoxplanlı və çoxaspektli hadisə kimi, vahid bütöv olan elementlər kompleksi kimi təqdim olunur. Diskurs bütün dolğunluğu və qeyri-müəyyənliyi ilə istənilən mətn (şifahi və yazılı, müasir və tarixi). Diskurs “müəyyən bir sosial qrupun həyatının bu və ya digər dövründə müəyyən bir konkret mühitdə danışılan və başa düşülən hər şeyin məcmusu” kimi təqdim edilə bilər. Belə diskurs ümumi diskurs adlanır. Ümumi diskurs tematik-situasiya prinsipinə görə daha xüsusi diskurslara bölünə bilər. Xüsusi diskurs bir mövzu-situasiyaya əsaslanır.

Siyasi ritorika mahiyyətə müasir siyasi vəziyyətə tətbiq edilən klassik ritorikadır. Ritorikanın əsasları – loqos, pafos və ethos – hamısı müasir siyasi müzakirələrə aiddir və effekti artırmaq üçün xüsusi ritorik vasitələrdən istifadə olunur. Məsələn, siyasətçilər tez-tez ardıcıl cümlələrin eyni söz və ya ifadə ilə başladığı təkrar forması olan anafordan istifadə edirlər. Siyasətçilər siyasi ritorikada çətinlik, təxribat, assosiasiya, buraxma və kompozisiya kimi digər üsullardan da istifadə edirlər. Bu üsulların hamısı dinləyən auditoriyanın rəğbətini qazanmaq üçün çıxışlarda və ictimai bəyanatlarda istifadə olunur. İstifadə olunan müxtəlif ritorik vasitələrdən biri də metaforadır.

Metaforalar mücərrəd fikirlərə konkret işarələr verən linqvistik simvollarıdır. Bu, çatdırmaq istədiyi xüsusi xüsusiyyətlərə görə obyektlər və anlayışlar arasında qəbul edilən oxşarlıq sayəsində mümkündür. “*The sunshine of a smile*” bir metafora nümunəsidir, burada təbəssümün günəş işığı ilə eyni istilik və rifah hissələrini ortaya çıxardığı başa düşülür.

Metafora bir termin kimi metaforik ifadələrdən fərqləndirilir. Hər hansı metaforik konsept təsir vasitəsi kimi dil obraz və hərəkət elementlərinə malikdir, və bu elementlər birlikdə siyasi diskursda metaforanın nə qədər effektiv rol oynamasının ölçüsü ola bilər. Bəzən siyasi diskursda metaforik konseptlər insan təfəkküründən kənar fikirlərin yaranmasına səbəb olur. Metafora siyasi diskursda obrazların cild dəyişmələri ilə xarakterizə olunur. Metaforaların işlənməsi mifik təfəkkürün ilkin qatlarına hesablanır, təfəkkürün dərk etmə gücünü artırır..

Metaforanı Aristotel aşağıdakı kimi nəzərdən keçirir. Metaforanın psixoloji mahiyyəti eşidənin psixi fəaliyyətini fəallaşdırmaqdan, ekspressiv fəaliyyəti artırmaqdan ibarətdir.

Siyasi diskursu konseptual metaforaların ən çox işləndiyi diskurs tipinə aid etmək olar. Bəzən siyasi diskursda işlənən konseptual metaforalar çox canlı tarixilik baxımından daha konkret və daha aydın olur. Eyni zamanda siyasi diskurs formalaşarkən, ilk növbədə insanları, dünya görüşlərini əks etdirən konseptual anlayışlardan istifadə edilir. Eyni bir konsept həm bir siyasi mədəniyyət çərçivəsində, həm də müxtəlif siyasi mədəniyyətlərdə fərqli başa düşülür. Həmçinin metaforalar siyasi diskursun kommunikativliyi üçün həyati mənbə hesab olunur. Siyasi diskursda müxtəlif konseptual metaforaların işlənməsinə ən çox ingilisdilli xalqların nitqlərində rast gəlinir.

Lakoff və Conson insanların konseptual sisteminin metaforik olduğunu düşünürlər. Metaforalar təkcə dil alətləri deyil. Onlar əslində qavrayışa, düşüncəyə və davranışa nüfuz edirlər. Bütün digər sahələrdə olduğu kimi, siyasi diskursda da metaforun özünün xüsusi işlənmə aktuallığı mövcuddur. Qərb cəmiyyətlərində ikisi “arqument” və “müharibə” anlayışları müxtəlif növ məsələlər olmasına baxmayaraq, kontekst daxilində bir-biri ilə sıx bağlı olaraq başa düşülür .

Həqiqi müharibə haqqında danışarkən, deyilə biləcəkləri məhdudlaşdıran bir sıra konvensiyalar var, buna görə də dilin istifadəsi həlledici rol oynayır. Lakoff bildirir ki, Körfəzdəki birinci müharibəyə haqq qazandırmaq üçün bütöv bir metafora sistemindən istifadə edilib. İlk növbədə, “The states as a person” metaforası iş başında idi, burada dövlət bir şəxsiyyət, torpaq kütləsi onun evi, iqtisadi sərvət onun rifahı və hərbi gücü kimi konseptuallaşdırılırdı. Bu mənada “The fairy tale of the just war” metaforasının ssenarisinə uyğun gələn iki insanın, o cümlədən cinayət törətmiş bədxah, günahsız qurban və şərəfli qəhrəmanın döyüşü kimi təqdim oluna bilər.

Lakoff iddia edir ki, keçmiş prezident Buş Körfəzdəki vəziyyəti izah etmək üçün bu “fairy tale” quruluşunun iki variantından istifadə edib. Birincisi, İraqın canı, ABŞ-ın qəhrəman olduğu, ABŞ və digər sənayeləşmiş dövlətlərin qurban olduğu və cinayətin bu xalqların iqtisadi sağlamlığı üçün ölüm təhlükəsi olduğu “Özünümüdafiə müəssisəsi” idi. İkinci izahat İraqın canı, ABŞ-ın qəhrəman, Küveytin qurbanı və cinayətin adam oğurluğu və zorlama olduğu “Xilas etmə məkanı” idi. Sonuncu, nəhayət, hökumətin müharibəyə getməsinin mənəvi əsasına çevrildi, çünki Amerika xalqı ilk izahatı qəbul etmədi, çünki o, canlarını neftə dəyişdi.

Həmçinin onu da vurğulamaq lazımdır ki, sistematik olaraq metaforaların nəyi təmsil etdiyinə deyil, gizlətdiyi mənaya baxmaq lazımdır.

“The state as person” metaforasında bir ölkə daxilində iqtisadi, dini və sinfi fikir ayrılıqları gizlənilir. “War is politics” və “Politics is business” iki metafora

etik və əxlaqi aspektləri gizlədir, çünki müharibə yalnız siyasi və ya maliyyə mənasında təqdim olunur, burada “xərclər” silahlar, hərbi maaşlar, təlim, sağlamlıq üçün dövlət xərcləridir. qayğı, həyat sığortası və “qazanclar” hökumətin siyasətinin məqsədləridir. “The War is violent crime” metaforası müxtəlif qazanc və xərcləri ortaya qoyur. Bu tərifdə “qazanclar” həyat və ya zülmədən azad olmaqdır və “xərclər” əzab, xəsarət və ölümdür.

Makkeynin istifadə etdiyi əsas ritorik strategiya metaforalardır və onun bir çox arqumentlərinin əsasını qoyan əsas metaforik konsepsiya Lakoffun “The strict father morality” adlandırdığı şeydir. Lakoff iddia edir ki, bu əxlaq baxışı ailənin necə olması lazım olduğuna dair ümumi mühafizəkar ideal modeldən irəli gəlir. Bu fikrə görə, valideyn övladı üçün nəyin daha yaxşı olduğunu bilir. Əxlaqsız davranışı cəzalandırmaq və əxlaqi davranışı tərifləməklə uşağa əxlaq öyrədilməlidir. Sonradan, ideal ailə modeli valideynin millətin liderinə bərabər olduğu və ya bir millətin digər xalqların lideri kimi başa düşüldüyü millətlərə şamil edilir.

Birinci sitat “The state as a person” və “The state is a leader” metaforasının nümunəsidir, “xalqımız öz gücünü, dərin global məsuliyyət hissinə nümayiş etdirdi” mənasında işlənib. Bu sitatda ABŞ sanki bir şəxs kimi təqdim olunur. insanın əxlaqları və ağılı olduğu kimi güc və əxlaq hissi var. Bu əxlaq hissi bütün dünyaya yayılır. Nəticədə “The state as a person” metaforası genişlənir və “The state is a leader” metaforasına çevrilir. Bundan əlavə, millət sadəcə öz vətəndaşlarının lideri deyil, o, global liderdir, “The USA is the moral leader” metaforasıdır.

Aşağıdakı sitatda “The fairy tale of the just war” metaforası “Journey” metaforası ilə birləşdirilir və əlavə olaraq üç hissədən ibarət siyahı ilə vurğulanır; “We have before us a hard road. But it is the right road” Burada Makkeyn hərəkətin (müharibə) məqsədyönlü olacağına əminlik verir, səfərin təyinatına bənzər. Məqsəd müəyyən bir növdür, yaxşı və mənəvi məqsəddir və buna görə də aktyorlar (Amerika/Amerika əsgərləri) qəhrəmanlardır.

Müharibənin qumar oyunu kimi təsvir edilməsi pul qazanmaq və ya itirmək düşüncələrini gətirir. Pul bir təhlükəsizlik formasını təmsil edərkən, qumar həyəcan formasını təmsil edir. Bu, “The USA is the moral leader” metaforası və üç hissədən ibarət siyahı ilə birlikdə “GAMBLE” metaforasına bir nümunədir. “Bizim ən mühüm təhlükəsizlik maraqlarımız İraqda təhlükə altındadır. Bütün Yaxın Şərqi sabitliyi təhlükədədir. ABŞ-ın mənəvi və siyasi lider kimi etibarını təhlükə altındadır”. Bundan əlavə, əgər bir şey təhlükə altındadırsa, artıq mərclər qoyulmuşdur. Buna görə də, geri çəkilmə bu mərclərin itirilməsi ilə nəticələnməyə və siz oyunda qaldığınız müddətdə qazanmaq şansınız var. Qumar həyəcanı, qoyulan mərclərin real həyat olduğunu və təkə əsgərlərin həyatı olmadığını, həm də xalqlar arasında və öz milləti daxilində deyil, heç vaxt hər hansı bir müharibə istəməyən sadə insanların həyatı olduğunu kölgədə qoyur.

Siyasi diskursda işlədilən ritorik vasitələrdən biri də metonimiyadır. Metaforalar kimi metonimiyalar da nitqin bəzədilməsində xüsusi yer tutur. Bu, əvəzləmə prinsipinə əsaslanır. Belə ki, metonimiyalarda ya hissə tamamı, ya da tam hissəni əvəz edir. Metonimiyanın da bir neçə növləri vardır. Metonimiyanın bir növü olan metalepsis ilkin anlayışın bölünməməsi prinsipinə əsaslanır. Metonimiyanın digər bir növü də sineqdoxadır. Lakin onlar arasında bir sıra fərqlər də mövcuddur. Amma bu fərqlər şərti xarakter daşıyır. Belə ki, obyektin bütün keyfiyyətləri metonimi-

yada, kəmiyyəti isə sineqdoxada müqayisə olunur. Metonimiya bir fikrin və ya anlayışın ona bağlı olan tək bir söz və ya xüsusiyyətlə əvəzlənməsidir. Metonimiyaların təməli metaforalarda olduğu kimi konseptualdır. Metonimiyaların işlənməsi yerindən asılı olaraq, məsuliyyəti azaldıqları və ya artırıdqları üçün siyasi çıxışlarda faydalı ola bilərlər. Məsələn, Prezidentin adının əvəzinə “White House” metonimiyasından istifadə edilməsi Prezidentin şəxsi məsuliyyətini azaldır.

Bunun əksinə olaraq, bir ölkədə hökumətə və ya bütün vətəndaşlara istinad edərkən bir dövlətin adından istifadə etməklə şəxsi məsuliyyət artır. Sonradan, “The boundary between leader and nation is removed so that the views of the leader become the voice of nation”, II Dünya Müharibəsi zamanı Çörçill saleh adam üçün metonim kimi xidmət etdi və bir növ Böyük Britaniya qəhrəmanına çevrildi. Hər iki körfəz böhranında Səddam Hüseyn adı tez-tez İraqa istinad etmək üçün istifadə olunurdu. Bu nümunədə Səddam Hüseyn siyasi diskursunda metonimiya hesab edilir.

Ən çox istifadə olunan ritorik vasitələrdən növbəti olan isə, ritorik ironiyadır. Hücüm və istehza funksiyasındakı ironiya tez-tez Amerika siyasi diskursunda rəqibləri tənqid etmək üçün istifadə olunur. İronik mübadilələrin ən yaxşı nümunələrinə seçkiqabağı diskursda rast gəlmək olar, burada üsluba görə nətiqlər bir-birinə qarşı tənqidi və aqressiv olmalıdırlar.

Siyasi diskursda linqvistik strategiya və texnikalar

Siyasətçilər marağımızı qazanmaq və etimadı qazanmaq, mesajı çatdırmaq, emosiyalarımızı oyatmaq və əsasən “səsimizi qazanmaq” üçün çıxışlarında müxtəlif strategiyalardan istifadə edirlər. Bax iddia edir ki, siyasi nitq adətən inandırmaq məqsədi ilə fəaliyyət göstərir. O, siyasi dilin inandırıcı funksiyasına nail olmaq üçün yaxşı natiqin nitqin müxtəlif xüsusiyyətlərindən istifadə etməsinə baxır. Siyasətçilər müxtəlif linqvistik vasitələrdən istifadə etməklə öz “güclərini” emosional leksika, güclü təzadlar, güclü təkrarlar və s. istifadə edərək nümayiş etdirirlər.

Natiqin auditoriyanı inandırmaq üçün dili necə qurması əsrlər boyu öyrənilir, çox vaxt Aristotelə istinad edilir və natiqlikdə müvəffəqiyyətli inandırmada iştirak edən əsas xüsusiyyətlər – etos, pafos və loqos. Onlar “natiqlik sənəti”-nin mürəkkəbliyini, o cümlədən danışanın şəxsiyyətinin (xarakterinin) aspektlərini, dinləyicilərə ötürməyə çalışdıqları duyğuları və mesajı çatdırmaq üçün istifadə etdikləri məntiqi arqumentləri əhatə edir. Bu kateqoriyalar müasir dövrdə hələ də aktualdır, çünki onlar natiqin auditoriya ilə uğur qazanmasına kömək edə biləcək çərçivə rolunu oynaya bilər; əslində onlar uğurlu inandırma vasitələridir [11].

Virtanen və Halmari bir sıra müxtəlif janrlarda inandırmanın linqvistik elementlərini araşdırır, o cümlədən siyasət dili, media diskursu və reklam, biznes və hüquqi sənədlərin dilində linqvistik strategiyalara rast gəlinir. Onlar inandırmağı “tamaşaçı artıq razılaşırsa, auditoriyanın düşüncə və ya davranışını dəyişdirməyə və ya onun inanclarını gücləndirməyə cəhd edən bütün dil davranışları” kimi müəyyən edirlər. Onlar həmçinin Kempbell və Burkholderin “tez-tez poetik” olan ritorik diskursa yanaşmasını müzakirə edirlər; “ritualistik, estetik, dramatik və emosional keyfiyyətlərə” malik olan alliterasiya və təcəssüm kimi ədəbi vasitələrdən danışarkən, Halmari və Virtanen iddia edirlər ki, bunlar ilk növbədə dinləyicilərin davranışını dəyişdirmək niyyəti ilə nətiqlər tərəfindən istifadə olunmur, lakin “ümumi görünüşü yaratmaq üçün istifadə edilərsə, onları inandırıcı hesab etmək olar”.

Siyasi diskursda inandırma ilə əlaqələndirilə bilən başqa janrlar da var. İnandırmanın lingvistik cəhətdən necə həyata keçirildiyi sualına ya ayrı-ayrı janrları ayrıca öyrənməklə, ya da bütün janrlarda tətbiq olunan ümumi inandırıcı vasitələrin tədqiqi yolu ilə yanaşmaq olar. Bu baxımdan həm konkret bir janr, həm də çoxsaylı janrlar üzrə aparılan dilçilik tədqiqatlarının nəzəriyyəsinə, biliyinə və nəticələrini birləşdirən ümumi inandırma vasitələrinə aid etmək olar. Məsələn, dində inandırma mövzusunda aparılan araşdırma diskurs (daha yaxından xütbələrin diskursu) inandırma fenomeninə geniş baxış verir, onun təhlilinə müxtəlif perspektivlər və yanaşmalar təqdim edir və inandırıcı nitqin mürəkkəbliyini təqdim edir. Bu nəticələri siyasi çıxışların diskursunda da tətbiq etmək olar. İnandırmanın ya açıq şəkildə, yəni açıq lingvistik reallaşdırmalar vasitəsilə (məsələn, imperativlərin istifadəsi, təkrar, modallıq, salamlama və müraciət yolları, şəxsi əvəzliliklərin seçimi, sualların istifadəsi və s.) vasitəsilə ifadə edilməsi konsepsiyası da mövcuddur. Alternativ olaraq, az və ya çox gizli şəkildə (yəni inandırmanın daha gizli olduğu müxtəlif ritorik strategiyalar, məsələn, emosiyaların istifadəsi, bəzi interaktiv xüsusiyyətlər, yumor və s.) hallar da mövcuddur.

Siyasi diskursda paralelizm və təkrarlar natiqin söylədiyi fikirlərin möhkəmlənməsinə kömək edən vasitələrdən hesab olunur. Bax, paralellikdən istifadənin “digərinə paralel və ya ekvivalent olan və güc və tarazlıq hissi verə bilən iki və ya daha çox ifadələr hazırlamaq” deməkdir. O, həmçinin paralelliyi “xüsusilə təsirli” və “güclü ritorik alət” kimi fəaliyyət göstərə bilən bir “təkrarın xüsusi növü” hesab edir. Bax müxtəlif paralellik növlərini təqdim edir, məsələn, a) eyninin sadə təkrarı söz və ya söz birləşmələri, b) sintaktik strukturun təkrarı c) sinonimlərin işlədilməsi və d) onun ikiqat və üçqat kimi qiymətləndirdiyi digər qoşalar və üçlüklər Qoşalaşma birinci sözü və ya sözü gücləndirmək və gücləndirmək üçün istifadə edilə bilər. bütün ifadə, lakin daha tez-tez ikiqat kontrast effekt əldə etmək üçün istifadə olunur.

Digər dilçilər bir cümləni digərinə təzad edən zaman təzadlı cütlərdən danışirlər. Üçqat paralellik kateqoriyasına aid olan başqa bir ritorik alətdir və bu o deməkdir ki, natiq “effekt yaratmaq və ya alqışlar çəkmək üçün bir-birinin ardınca üç elementdən istifadə edir” (yeni orada). Bax, uşaq hekayələrində və nağıllarda (Üç balaca donuz, qızıl qıfıl və üç ayı) personajların üç dəfə artırılması kimi ünsiyyətin digər aspektləri timsalında triadalarından istifadə ideyasını işləyib hazırlayır. O, triadalar ideyasına tamlıq və birlik hissi verən bir şey kimi yanaşan Atkinsona istinad edir. Atkinson üçlük siyahısı terminini “təsdiq almağın ən ümumi vasitələrindən biri” kimi istifadə edir [13].

Qeyd etmək lazımdır ki, ikiqat, üçqat və ya üç hissəli siyahı mütləq təkrarlama demək deyil, fərqli sözlər işlənə bilər, lakin məna oxşardır və bir-birini tamamlayır. Digər tərəfdən, təzadlı cütlərin istifadəsi natiqin bir-birinə zidd olan sözləri, ifadələri və ya strukturları istifadə etməsi və təkrarlaması deməkdir. Bax paralelliyi sözlərin, ifadələrin və sintaktik strukturların təkrarlanması baxımından araşdırdığı halda, Çarteris Blək paralelliyi qısa, yadda qalın və sitat gətirə bilən səs dişləmələri kimi tanınan şeyləri yaratmaq üçün leksika və sintaksislə uyğunlaşdırılan cümlə cütlərinin istifadəsi kimi istinad edir. Beard səs dişləmələrini qısa və qısa olmalı, yadda saxlamaq asan olan və dinləyicini təkrarlamağa təşviq edəcək dil strukturlarını ehtiva edən “nitqlərdən diqqət çəkən məqamlar” kimi araşdırır [14].

Siyasi diskursda şəxs əvəzliliklərinin istifadəsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şəxs əvəzliliklərinin seçimi siyasi nitqin ümumi inandırıcı təsirinə kömək edə bilən açıq linqvistik xüsusiyyətlərdən biridir. Siyasətçilər çox vaxt ya birinci şəxs tək, ya da birinci şəxs cəm şəklində danışırlar. Tək və ya cəm formanın seçilməsi natiqin öz üzərinə götürməyə hazırladığı şəxsi iştirak, öhdəlik və məsuliyyət səviyyəsini ifadə edəcəkdir. Beard qeyd edir ki, “I/me/myself/mine” tək formaları nətiqlər tərəfindən şəxsi iştiraklarını nümayiş etdirmək niyyətində olduqda və xüsusən də xoş xəbərlər çatdırıldıqda istifadə olunur.

Natiq narahat qərar və ya qeyri-müəyyən xəbərlər barədə məlumat vermək istədikdə “we/us/ourselves/our” əvəzlilik formaları faydalı olur, çünki əvəzliliklərin cəm formaları paylaşılan hissi göstərəcək. fərdi) məsuliyyət (ibid.). Beard bunu “kollektivlik hissi” adlandırır [10]. Charteris təklif edir ki, əvəzlilikdən istifadə etməklə “natiq və dinləyicilər arasında maraqların bölüşdürülməsinə müraciət edə bilərik” [14].

Şəxsi iştirak və ya şəxsi məsuliyyət baxımından, qeyd etmək lazımdır ki, danışan hər hansı əvəzlilikdən istifadə etməkdən çəkinə bilər və bunun əvəzinə metonimiya forması təbliğ olunur. Beard, həmçinin görülən hərəkətlərə görə birbaşa məsuliyyətdən yayınmaq üçün agent əvəzliyi yerinə agentsiz passivdən istifadə edilməsini də qeyd edir, məsələn: “Today it has been found necessary”.

Siyasi diskursda əvəzliliklərin işlənməsinə nəzər yetirək. Siyasətçilərin və dövlət rəhbərlərinin nitqlərindəki əvəzlilikləri araşdırdığım zaman müşahidə etdim ki, ən çox işlənilən “we” cəm əvəzliyi, sonra isə “I” şəxs əvəzliyidir. Aşağıdakı təhlil onların seçilmiş mətnlərdə necə istifadə edildiyini təqdim edir. “We” əvəzliyi Böyük Britaniya siyasi diskursunda daha çox natiq və Böyük Britaniya xalqını göstərmək üçün istifadə olunur:

“We have to recognise we’re one of the wealthier countries in Europe. We have the character of an island nation-independent forthright”.

Digər bəzi hallarda “We” hökuməti təmsil edir:

It is why we have taken the difficult, but necessary action to reduce the deficit. “I” natiqin şəxsən özünü necə hiss etdiyini göstərmək üçün istifadə olunur: “Over the coming weeks, months and years, I will not rest until this debate won”.

Bu açıq şəkildə şəxsi iştirakını ifadə etmək çox güman ki, dinləyicilərin emosiyalarını da ortaya çıxaracaq. Bəyanat:

“I say to the British people: this will be your decision”.

“I” (natiq) və “You” (Britaniya xalqı) arasında aydın fərq qoyur.

Spiker “bu bizim qərarımız olacaq” demək əvəzinə “bu sizin qərarınız olacaq” deməyi seçdi. Bu, spikerin özünü kollektiv məsuliyyətdən kənarlaşdırmağa çalışdığını göstərə bilər. Eyni əlaqəni aşağıdakı ifadədə də müşahidə etmək olar:

“And whatever your decision, I will do my best to deliver it .On Monday I will commence the process that the British people our future in Europe through an in-out referendum on Thursday 23 June” [12].

Bəzi hallarda “I” natiqə və digər insanlara aiddir, “We” əvəzliyini işlədərək demək istəyir ki, yəni “mən sizdən biriyəm”:

“Like most British people, I come to this question with a frame of mind that is practical, not emotional”.

Bu mesaj dinləyicilərə müzakirə olunan suala necə yanaşmalı olduqlarını (emosional olaraq deyil, rəşional olaraq) “təklif edən” şəkildə ifadə edilmişdir.

Natiqlər müsbət mesaj və ya xoş xəbər çatdırdıqda, bəlkə də təqdir və hörmət qazanmaq niyyəti ilə “I” şəxs əvəzliyindən istifadə edirlər:

“The principles I have set out for the 1990s-building the unity of the nation, giving opportunity and power to the people, sustaining a stable economy and spreading wealth və ya I have been Prime Minister for five and a half years. I have sat in 39 European Council meetings. And I have seen where the problems lie”[12].

Natiqlər bəzən birbaşa məsuliyyət təyin etməmək üçün agent əvəzliyindən istifadə etməməyi seçirlər:

“It was right too introduce tighter budgetary discipline to enforce these decisions and to bring the Community spending under better control”.

Eyni səbəbdən, bəzi hallarda agenti əvəz etmək üçün metonimiyadan istifadə olunur:

“That decision alone saves this country about £5 billion”.

Seçilmiş mətnlərdə bütövlükdə tək və cəm isimlərin qarışığı müşahidə olunur. Çox tez-tez olurlar və nitqlərin ahəngdarlığını artırır. Yuxarıda göstərilən bütün nümunələr nitqlərin ümumi inandırıcı təsirinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edən bir şəkildə istifadə olunan əvəzlilikləri təmsil edir. Onlar siyasi natiqlərin şəxsi iştirak məsələsi ilə yanaşı, şəxsi və ortaq məsuliyyətlər məsələsi ilə necə məşğul olduqlarını olduqca aydın şəkildə göstərir. Natiqlər ölkəyə, Britaniya xalqına, həmçinin rəhbərlik etdikləri hökumətə (Kabinet) istinad etdikdə birinci şəxsin cəm halında danışrlar. Şəxsi iştiraklarını vurğulamaq üçün birinci tək şəxsdən istifadə edirlər və müsbət nəticələr üçün səs qazanmaq istədikdə “I” şəxs əvəzliyindən də istifadə edirlər. Əksinə, birbaşa məsuliyyət verilmədikdə, metonimiyadan və ya agentsiz passivdən istifadəyə üstünlük verilir “I” əvəzliyini “We” əvəzliyinin yerinə qoymaq natiqə ortaq məsuliyyətdən qaçmağa kömək edir, lakin bu, bir çox hallarda məsafə effekti yaradır.

Müasir dilçilik baxımından siyasi diskurs dinləyiciyə nitq təsirinin effektivliyini öyrənmək üçün materialdır. Seçkiqabağı debatlar, parlament çıxışları, seçki texnologiyaları və kampaniyalar siyasi diskursun və nitq manipulyasiyasının fundamental anlayışlarıdır. Siyasi diskursda nitq manipulyasiyasının mexanizmlərindən biri də şüurun sabit formalarına təsir mexanizmidir. Bu təsir ünvançı dinləyicinin stereotiplərinə müraciət edə bildikdə baş verir. Bu, siyasi diskurs sahəsində nitq manipulyasiya texnikasının əsasını təşkil edir. Buna görə də, nitq manipulyasiyası ünvan sahibi üçün faydalı olan müəyyən stereotiplər və üstünlüklər yaradır.

Beləliklə, siyasi diskursda nitq manipulyasiyasının məqsədi qəbul edəni qərarın yalnız onun verdiyi, dinləyicinin öz qərarı olduğu fikrinə inandırmaqdır. Buna görə də, siyasi diskursda nitq təsiri kütləvi auditoriyanın davranışını, düşüncəsini və şüurunu manipulyasiya etməyə kömək edə bilən zəruri bir vasitədir, çünki manipulyasiya alıcının davranışını dəyişdirməyə yönəldilmişdir.

Yuxarıda deyilənlər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, manipulyasiyanın kommunikativ strategiyası müasir siyasi diskurs üçün ümumidir, çünki o, natiqin fikrini dinləyiciyə nəzərdə tutmaq vəzifələrini uğurla həll edir. İngilis siyasi diskursunun xarakterik xüsusiyyəti, hakimiyyəti əldə etmək və saxlamaq üçün kütləvi ünvana yönəlmiş vahid nitq hərəkəti olan dil manipulyasiyasıdır.

Siyasətçilər tərəfindən ictimai nitqdə istifadə olunan diqqətlə seçilmiş dil vahidləri sosial amillərlə birlikdə ictimai rəyin idarə edilməsi, yəni manipulyasiya üçün güclü alət ola bilər. Manipulyatorların əsas vəzifəsi sosial və siyasi reallığı dil vasitəsilə stereotipləşdirməkdir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis siyasi diskursunda manipulyasiya xüsusi yer tutur. Ona görə də siyasətçilərin ictimai çıxışları, bir qayda olaraq, son məqsədlə yaradılmışdır: düşünülmüş və sübut olunmuş üsullarla, yəni lingvistik vasitələrlə insanların şüuruna təsir etmək.

Elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, müasir siyasətçilər və natiqlər üçün yeni lingvistik vahidlər təqdim etməklə yanaşı, auditoriyanı ələ almaq və inandırmaq kimi məsələlərdə siyasətçilərə yeni kommunikativ strategiya təqdim edir.

Praktik əhəmiyyəti. Əldə olunmuş nəticələrdən siyasi diskursun sonrakı tədqiqində, siyasi diskursun digər diskurs növləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın praktik əhəmiyyətinə gəlinə, bu işin nəticələrindən ingilis dilinin üslubiyyəti, leksikologiyası və “Siyasi diskurs” üzrə seçmə fənnin hazırlanmasında faydalanmaq olar.

Nəticə. Məqalənin məqsədi ingilis dilli siyasi debat və diskurslarda ritorikanın xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Məqaləyə daxil olan məsələləri nəzərdən keçirərək, aşağıdakı qənaətlərə gəlmək və ümumiləşdirmələri etmək mümkündür:

1. Diskurs nitqdə özündə verbal və qeyri-verbal vasitələri birləşdirən mətn və kontekstdir. Diskurs müəyyən zaman və məkan vəhdətində yaranır, mövcud olur və onu yaradan situasiya dəyişdikdə onun qavranılması, yəni ilkin diskursiv mənasının dərkisi də dəyişir.

2. Siyasi diskurs fəaliyyətdir, nitq fəaliyyəti prosesidir, danışanın nitq intenasiyasından asılı olaraq mövzu seçilir, həmin mövzuya uyğun olaraq sözlər müəyyənəşdirilir, danışanın həyatı duyma qabiliyyətindən, fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ritorik vasitələrdən istifadə edilir.

3. Verilən nümunələrdə metaforik ifadələrin tez-tez baş verməsi siyasətin dilində metaforaların mühüm rol oynadığını sübut edir. Onlar nəinki natiqlərə müəyyən fikirləri açıq şəkildə ifadə etməkdən çəkinməyə kömək etmir, həm də dinləyicilərin reallığı qavramasına təsir göstərə bilirlər. Eyni tapıntılar nümunələrdə daha az rast gəlinə də, metonimiyalara da aid edilə bilər. Dili auditoriya üçün cəlbedici və zəngin etməklə yanaşı, həm metaforalar, həm də metonimiyalar nitqlərin inandırıcı gücünə töhfə verir.

4. Şəxs əvəzliliklərinin seçimi natiqin şəxsi iştirak, öhdəlik və məsuliyyət məsələsi ilə necə məşğul olduğunu göstərir. Bu, dinləyicilərin natiqə münasibətinə və

qavrayışına təsir edir, həmçinin onlar nətiqin aydın və qəti fikirlərə malik olmadığı qərarlar üçün məsuliyyət daşıyır.

5. Yaxşı inandırma qabiliyyəti o şəxsədir ki, öz şəxsiyyətini elə təqdim edir ki, tamaşaçı ona inanır. Bunu etmək üçün, siyasətçi fikir və mülahizələrini elə vurğulamalıdır ki, dinləyicilər problemlərinin anlaşıldığını düşünsün. Əgər nətiq şəxsi həyat təcrübəsinə öz nitqində yer verirsə, dinləyicilər danışanı tanımağa başlayır və ona daha asan inanırlar.

Ədəbiyyat:

1. Qurbanov A.M. Bədii mətnin lingvistik təhlili. Bakı, 1986, s.379
2. Məmmədov A.Y. Mətn dilçiliyi. Mürəkkəb sintaktik bütöv. Bakı, 2001, 56s.
3. Veysəlli F. Diskurs təhlilinə giriş. Bakı. 2010
4. Babayev A.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, "Elm və təhsil", 2011
5. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013
6. "Diskurs-təhlil" anlayışı // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, № 3, 2016, s. 5-8.
7. Алфимова, М.В., Трубников, В.И. Психогенетика агрессивности // Вопросы психологии. 2000. – №6. – С. 112.
8. Шейгал Е. И. Инаугурационное обращение как жанр политического дискурса // Жанры речи - Саратов, 2002. - №3 - С. 205-214
9. Чудинов А.П. Политическая лингвистика: Учеб. пособие. Екатеринбург: Уральский гуманитарный институт, 2003, 194 с.
10. Winston Churchill "House of Many Mansions" (1940).
11. Atkinson, Max. Our Master's Voices. The Language and Body Language of Politics. London: Methuen, 1984.
12. Wilson, J. (1990). Politically Speaking the pragmatic Analysis of Political Language. Oxford: Basil Blackwell.
13. Fairclough, N. (1992). Discourse and social change. Cambridge, UK: Policy Press.
14. Wodak, R. (2009). The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual. UK: Palgrave Macmillan
15. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-52588148.amp>
16. <https://richardlangworth.com/words>
17. <https://edition.cnn.com/politics/joe-biden>
18. <http://obamaspeeches.com/>

Naila Monsumova

Summary

COGNITIVE CHARACTERISTICS OF POLITICAL RHETORICS

The article studies the cognitive characteristics of political rhetorics. The author states in the article that the necessity of studying political rhetorics caused appearing a new field in linguistics towards the ends of the XX century- political linguistics. Separate linguistic levels of political discourse (lexicology, fonetics, word building, morphology and syntax) are depicted, genres and styles are considered. Linguistic means and their stylistical characteristics that are used in leaders` speech in debates are analyzed and impressive mechanisms of rhetorical means to the audience are identified. Besides, the author informs about contemporary American and English political debates and states the role of convincing techniques in debates. The article can be used in the further investigation of political discourse and mutual relations of other kinds of discourse.

Наиля Монсумова

Резюме
когнитивные особенности политической риторики

В статье рассматриваются когнитивные особенности политической риторики на английском языке. Автор отмечает, что необходимость изучения политической риторики привела к возникновению в конце XX века нового направления в лингвистике – политической лингвистики. В статье описываются отдельные языковые уровни политической речи (лексика, фонетика, словообразование, морфология и синтаксис), рассматриваются жанры и стили. Анализируются языковые средства, используемые в речах лидеров, в политических дебатах, их стилистические особенности, а также определяется механизм воздействия риторических средств на аудиторию. Кроме того, автор приводит информацию о современных американских и английских политических дебатах, подчеркивает роль приемов убеждения в политических дебатах. Статья может быть использована в дальнейших исследованиях политического дискурса и его взаимодействия с другими видами дискурса.

Rəyçi: prof. A.Məmmədov